

***Гимназијски тренутак* Гордане Р. Тодоровић**

Гимназијски тренутак је прва збирка песама Гордане Р. Тодоровић (1933–1979), заборављене српске песникиње која је стварала у периоду неосимболизма и неовизантизма оставивши иза себе три стотине песама и хиљаду неологизама. Збирка је објављена 1954. године у *Новом поколењу* и овећана *Бранковом наградом* наредне године. Прегледом рецепције дела у времену настанка и (пост)структуралистичком анализом збирке, одређењем тематско-мотивских кругова, лирског субјекта, стиха, строфе и риме, те освртом на неологизме, овај рад преиспитује појаву *Гимназијског тренутка* у српској поезији, значај и вредност ове збирке у стваралаштву Гордане Р. Тодоровић и у историји српске књижевности.

Кључне речи: Гордана Р. Тодоровић, *Гимназијски тренутак*, рецепција, структура, неологизми

I

Гордана (Радомир) Тодоровић рођена је 6. октобра 1933. у селу Драјинац у источној Србији одакле је са мајком, након погибије оца у Другом светском рату, отишла пут Параћина, Бијељине и Ниша. У Нишу је завршила гимназију, а од 1953. године живела је у Београду. Била је чланица Удружења књижевника Србије и једна од најпознатијих песникиња тадашњице. Ова угледна сарадница бројних листова, часописа и новина, за живота је објавила четири збирке песама: *Гимназијски тренутак* (Ново поколење, 1954), *Сунце* (Нолит, 1959), *Срце завичаја* (Нолит, 1965) и *Поносно класје* (Нолит, 1979). Преминула је 22. августа 1979. у свом стану после дуге болести.

Након њене смрти, *Нолит* је објавио књигу изабраних песама (*Изабране песме*, 1984), да би се тек четрдесет година касније појавила из штампе њена пета збирка песама *Црквуги јутара* (прир. Јован Младеновић, 2016) из архива издавачких предузећа у Нишу.

Публиковањем *Сабраних дела* у три тома (прир. М. Миленковић) под покровитељством Министарства културе и информисања Републике Србије у области издаваштва капиталних дела савремене српске књижевности (2018) као и збирком песама *Живети због песме* (Сабране песме из *Књижевних новина*

1974–1978) – прир. М. Миленковић (2019), изнова је скренута пажња научне и књижевне јавности на лик и дело ове неправедно скрајнуте и заборављене песникиње.

Гордана Тодоровић прве песме објављује као нишка гимназијалка и то у београдском *Полету* (1950), а потом се читаоци с њеном поезијом упознају на странама *Сведочанстава*, *Летописа Матице српске* и *Књижевности*. Песме публиковане у овим часописима објављене су у првенцу, *Гимназијском тренутку*, а с обзиром на то да је знатно касније утврђено место становања Гордане Тодоровић у Нишу, данас са сигурношћу можемо тврдити да је рукопис настао у Кочићевој улици бр. 7 у овом граду, у чувеној Београд-мали.

Гордана Тодоровић у време када је писала *Гимназијски тренутак* (око 1950. године).
Из приватног архива Стојанке Оробабић

II

Године 1954. издавачко предузеће *Ново поколење* из Београда покренуло је библиотеку *Трагови* и објавило четири првенца – збирке песама: *Гимназијски тренутак* Гордане Тодоровић, *Дневник о Улису* Јована Христића, *Крик је само*

тишина Ирене Вркљан и *Позив године* Велимира Лукића. Танасије Младеновић описује ова издања као „...четири плакете четири млада лиричара различитог темперамента и лирских интензитета, различите снаге талента. Вероватно и различитих, мада приближно истих, година. И различитих, али и у много чему сличних поетских преокупација и поетских резултата.“¹

На овакав послератни потез буђења младих песника одазвало се неколико књижевних критичара доносећи први критички суд о њиховој поезији:

Четири нова имена се први пут огледају у књижевности. Четири младе личности (сваки у својој књижици на по тридесетак страница), иступају пред јавност у жељи да нам прикажу своје прве кораке по тешком и мукотрпном путу уметности, по коме до циља стижу само најјачи. Свако дебитовање има дражи, побуђује интерес, наде и ишчекивања. Шта ће нам донети млади људи који су до недавна своју прву страст за уметношћу исписивали у својим школским свескама: у слободним часовима, за време школског распуста, за време одмора, или кришом, за време неког предавања које их је мање интересовало?²

Те 1954. године, на страницама књижевних листова и часописа поводом овог квартета младих објављени су књижевни прикази познатих и значајних критичара наше књижевности: Борислава Михаиловића Михиза, Предрага Палавестре, Милосава Мирковића, Стевана Раичковића, Танасија Младеновића, Миодрага Максимовића, Бранка Пеића, Драгише Витошевића и Саше Вареша. С обзиром на то да је ова едиција побудила пажњу читалачке публике, наредне, 1955. године, *Бранкова награда* отишла је у руке једном наслову лирске плакете младих *Новог поколења* – збирци *Гимназијски тренутак* Гордане Тодоровић.³

У овом четворокружју име Гордане Тодоровић је име песникиње која се претходно представила и својој завичајној нишкој средини у ђачкој Литерарној дружини *Његош*, али и у часописима у земљи, стога Палавестра најављује њену појаву речима:

У први мах, чим сам добио у руке ову малу и неугледну књижицу Гордане Тодоровић, доста дуго очекивану, јер је она обећавала, колико толико, нешто занимљиво и племенито, одмах сам се ни сам не знајући

зашто, сетио онога њеног света, болешљивог и суровог, света који личи на рани пролећни дан, ведар, а хладан, пун блата и црних бодљикавих грана, света једне пролазности и једне уобразиље. Она је песник, млад и још врло невешт, али темељит и одважан, а ипак код ње има нечега што није само гимназијски тренутак, луцидан или горак, већ и једна стармала, прерано сазрела свест о животу, свест помало изопачена, бизарна и обузета ко зна зашто, комплексом ниже вредности не толико саме себе, – те свести – колико читавог оног живота, оних малих и крупних ствари, детаља и детаљчића, у којима живи та млада песникиња. То је тражење, то је дуг нечему рано схваћеном, а непроживљеном до дна, то је, у неку руку, можда, и сасвим обична поза, подсвесна и нехотична, али свеједно све то обећава далеко више него заједно читаво друштво у коме се појавила.⁴

Једна од најцитиранијих фраза која је обележила песнички опус Гордане Тодоровић јесте да је ова песникиња „загонетка наше поезије“. Управо је ово истргнути сегмент из контекста књижевног приказа Борислава Михаиловића Михиза чији се осврт на поезију квартета младих нашао на страницама *НИН*-а 1954. године. Гордана Тодоровић представља загонетку за Михиза, јер

[...] најмање припада овој групи песника. Врло даровита ван икакве сумње, остајући и фактуром и тематиком у традицијама наше недавне поезије, она је песничка личност сва полегла по овом нашем језику да у њему тражи и да у њему нађе. Конвенционална у великој мери својом тематиком, она је ипак песничком авантуром коју је преузела успела да остане личност можда више но други песници ове плејаде.⁵

У свом тексту, говорећи о Гордани Тодоровић, Михиз истиче њено завереништво језику и природи које спречава утопију саме поезије, те њено губљење у мору већ виђених ратних и поратних тема и нетранспонованих аутобиографских трагова. Он сматра да „њена вибрантно витоперена реч доведена до једне опасне авантуре, и њен 'пут у цвеће' друкчији не само од Десанке Максимовић већ друкчији од свих наших плитких пантеистичких пејзажиста, дају њеним стиховима један мирис, елан и снагу.“⁶

Иновативност у језичком изразу и садржајима, коју је још Бранко Миљковић запазио у гимназији у Нишу,⁷ доноси позитивну оцену *Гимназијског тренутка*. Критичари истичу њен језички сензибилитет као доминантну вредност поезије која је пред читаоцима:

[...] њена чудна и особита природа оригинална и стваралачка, тражи одушка у стиховима, карактеристичном творачком грађењу нових речи и кованица које се појављују скоро у свакој њеној строфи. Њена поезија развила се из наше традиционалне поезије романтичарских заноса, идиле пејзажа и рада. Иако тематски и формално није нова, она неоспорно означава један развој – већ сама њена језичка трагања чине њене стихове вредним пажње и заслужују посебну анализу.⁸

Танасије Младеновић сматра да је вербализам Гордане Тодоровић потенцијална опасност и сметња у њеном даљем песничком развоју (*Политика*, 18. јун 1954), слично ономе што је још 1953. истакао Зоран Мишић у свом тексту *Певање и мишљење*: „модерни барок“ Гордане Тодоровић „знак је недостатка дубљег унутрашњег садржаја и песникове неспремности да зарони у суштинске проблеме епохе“.⁹

Најгласнији у похвалама, али и покудама четири млада гласа јесте Раичковић, који издваја *Гимназијски тренутак* из овог квартета наглашавајући:

Изузетак збирке Гордане Тодоровић *Гимназијски тренутак* је јасан на први поглед. Гордана Тодоровић, полазећи од својих личних доживљаја, снажним замахом и чудним али својим језиком, донијела је у својој невеликој збирци један свијет који је њен у толикој мјери, да се просто представља као лирска биографија свог аутора. Сва у ватри саопштавања, Гордана Тодоровић кроз све песме провлачи једну меланхоличну, али не сентименталну исповјест свог дјетињства. Локална у мотивима, актуелна у захватању и третирању лирске материје, она је наш пјесник, један могући глас нашег поднебља. Језик ове песникиње, свој, али подгријеван у кованицама искуством Лазе Костића, у лексичком смислу – Оскаром Давичом, неминовно изискује да буде чистији, мирнији и јаснији. Дебитовање Гордане Тодоровић збирком *Гимназијски тренутак* унијело

је у нашу савремену књижевност једну скоро оформљену пјесничку личност и један значајан лирски таленат.¹⁰

Више критикована него хваљена, збирка *Гимназијски тренутак* издвојила се из квартета младих посебношћу израза и наредне године понела је *Бранкову награду* као најбољи првенац објављен у 1954. години. Верујемо да је овоме допринео суд Драгише Витошевића:

Гордана Тодоровић приличан део своје оригиналности дугује својој лингвистичкој смелости и инвентивности. Питање језика и богаћење песничког језика поставио је пркосно још Бранко Радичевић, када је 'певнуо': 'Леп је зоре осмејак! Леп је дана огрејак!' наш увек драги Бранко, кога је тек што се помолио као 'у мору врлетак' пресекала 'Смртца', па нам је остао само једна блистава 'Зора без осванка'. Али (и у том смислу!) пример и путоказ, којим се пошло, ишло и иде. Поезија Гордане Тодоровић не би искључивала у извесним ширим видовима једно ласкаво упоређење са Бранком. Језик је њен пролећно свеж, млад и зелен, са нечим позајмљеним од јабланова крај Нишаве. Нове њене речи су изненађујуће лепоте и звонкости јер су, поред све смелости, 'од народније ријечи и по својству народног језика' (Вук, 1845. године).¹¹

Вербализам и језичко иступање Гордане Тодоровић књижевни критичари су видели као мач с две оштрице. Стога, пут којим ће песникиња наставити за њих је остао нејасан: „Ношена за сада само својом даровитошћу, која је у уметности увек била и остала само предуслов, Гордана Тодоровић је данас загонетка наше поезије.“¹² Прошло је више од пола деценије како је Михиз оставио пророчки суд о поезији Гордане Тодоровић. Она ће и касније у својим збиркама остати недокучива, недовољно пажљива и недовољно марљива, што се да уочити у напрегнутом изразу и честом грађењу нових речи пре свега у *Сунцу*, збирци објављеној пет година након *Гимназијског тренутка*.

III

Збирка песама *Гимназијски тренутак* Гордане Тодоровић садржи двадесет и пет песама и поему „Живот“. Збирка није подељена на циклусе.

Ова књига слика је ратног детињства и послератне гимназијске младости. Отуда песме јесу о оцу и мајци, друговима и другарицама из школске клупе, о борцима, радницима, свима онима којима „не треба песма/ и чудо траве избујале из жучи/ од њих сам песму узела, да песник будем,/ срце им бије о зидове стана, док учим“ („Нежност“).¹³

Гимназијски тренутак како се самим насловом сугерише ухваћен је и заустављен тренутак живота једне гимназијалке у коме се реминисценције нижу као покушај артикулације сурове стварности, проживљене и доживљене.

Песма која отвара збирку насловљена „Душанки из мог разреда“ индиректно указује на посвету и намену песме у оквиру које се ћутање и пријатељство појављују као подређени мотиви. Песникиња преузима на себе, да кроз своју песму, „изрекне“ оно о чему Душанка ћути:

...И она ћути, јер имала би изрећи,
можда шапнути, то што и мајске латице.
Крикну птице што се на багрему љуљају,
а она своје нема коме изрећи. —

Јер све од дојке мајчине слаткомлеке
земљу јој рођену породица заклања.
Ко њиву безбиле боли неурађено
девојку младости од радости далеке.

(„Душанки из мог разреда“)

У наредној песми збирке „Са Надом у нишком возу“, мотив пријатељства које се рађа из страдања, слично претходној песми, продубљен је конкретизацијом *настанка песме*: „...и стиснутом шаком дала ми песму,/ која личи на све скривене песме,/ на све јауке из устајалих ћутања“. Седам песама у збирци у наслову садржи формално одређење: „Песма једне железничке чистачице“, „Песма мог дисања“, „Песма против самоубиства“, „Песма очију“, „Онима који не воле песме“, „Песма песама“ и „Једна мала гимназијска песма“. Имајући у виду конструкције у којима се мотив песме појављује у стиховима ових и свих осталих песама у збирци, уочавамо да овде није реч о именовану формалног обележја песме, већ песникиња упућује на функцију „песме“. Основна

и главна функција песме јесте да „изрекне“ тешку судбину оних који су занемели пред ратним страдањима и нечовештвом друштва у којем живе. „Песма једне железничке чистачице“ потенцира радничку улогу лирског субјекта, сведочећи о тешком положају раднице:

Ох, моја песма, ко може јаснооко изрећи њу,
овај цвет од капљица крви на мојим уснама,
[...]
Ја сам и почела као чистачица упљуваног перона,
да би моја кћи морала да напише најлепше песме.
Ја сам и почела своју песму стављајући ђубре на његово место.

(„Песма једне железничке чистачице“)

Основна функција песме, према стиховима *Гимназијског тренутка*, јесте да пренесе читаоцу оно што је само по себи већ песма, а то је живот. Са друге стране, пред неминовношћу човековог удеса и усуда у песми „Поздрав у писму“ у којој се лирски субјекат обраћа „Пави, слепој девојци“, изражен је осећај жаљења „што може човек човеку дати једино малу песму“ и ништа више од тога. Песмом се могу изрећи своја осећања, а не само удес других људи: „Али се сећам предвечерја/ – да ли да ћутим, или два бола/ Да кажем песмом, сенком срца?“ („Ви, са којима чекам септембар...“). Мотив песме и песника јављају се на различитим нивоима од којих у неким стиховима уочавамо и ниво поређења: „веће песникиње нема од радничке девојке“ („Радница која би писала“) и „Ја имам лепших песама...“ („Одговор борцу“).

Можемо издвојити песме у којима се тематски и идејно продубљује мотив поезије у корелацији са мотивом живота радника или ратника. Овде спадају наслови: „Одговор борцу“, „Нежност“, „Песма мог дусања“, „Песма очију“ и „Ако то кога занима“. Све наведене песме имају и сличан начин грађења. Строфе песама „Одговор борцу“, „Песма мог дусања“ и „Ако то кога занима“ почињу анафорама: „Ја имам лепших песама...“, „Ево:“ и „Ако кога занима“. Након оваквог увода следи оно на шта, кроз целу своју збирку, упућује песникиња, само сада конкретизовано и именовано:

Ја имам лепших песама... како ми отац младићем

лепотовао, гарда га узе – да крцка двору лешнике,

[...]

Ја имам лепших песама... како ми мајка девојком
у кошуљи је послата у свет по хлеб и сунчевље...

(Одговор борцу)

Ево: жена чије дојка никад није увирала у уста,

[...]

Ево: девојка, стиснута сенка између мајчаних очију,

[...]

Ево: радник који целим животом поздравља овај дан,

[...]

Ево: музичар трепери јабланичким мелодијама,

[...]

Ево: тешко је изрећи песму шеснаест милиона песника...

(„Песма мог дусања“)

„Шеснаест милиона песника“ то су: жене, девојке, радници, борци, очеви и мајке. Њихову песму је „тешко“ изрећи. Предлогом „ево“ указано је на њих. Стиче се утисак да Гордана Тодоровић само предлаже „песму“ тих обичних људи и у том напору да некога убеди да је то права песма, она конструише своје стихове и исписује песме *Гимназијског тренутка*. У песми „Ако то кога занима“ чије су строфе отворене анафором „Ако кога занима“, карактеризацијом станара једног „кокошијег дворишта“ где живе: газда пинтер (ратни профитер), официрка и „туберкулозни човек звани Здравко“, сачињен је круг људи око собичка песникиње која ће у улози лирског субјекта проговорити о себи:

Ако кога занима, ја сам се у росном собичку уцветала у песме,
јер су у мојим птичјим јутрима тињале очи свих оних људи
који су прошли поред мене застрвени својим трепавицама
док моје име још нико „важан“ није оловно прославио.

(„Ако то кога занима“)

И песма „Нежност“ почиње набрајањем оних од којих је лирски субјекат – песникиња преузела песму:

Ливац са децом голом ко снежне гране
што лив свој воли као да топи сунце,
и дневно макар једини звездан тренутак
однесе душом у лице улице радне;

у граду сељанка јака без трунке земље,
струка поивелог, с дететом малим ко капља,
којој муж ложач побеже локомотивом
из швапског шлема у људску шуму – бакљу;

и тако даље... њима не треба песма
и чудо траве избујале из жучи,
од њих сам песму узела, да песник будем,
срце им бије о зидове стана док учим.

[...]

Да знаш, песма је ова – нежност наша радничка...

[...]

Ово је столетна радничка нежност стрњена,
она ће благо спламити разлике кржаве,
ја бих и попила сребрни облак у пејзажу најлепшем,
ал' су ми очи од радничких песама дрхтаве...

(„Нежност“)

Ако смо у „Песми једне железничке чистачице“ чули глас мајке песникиње, „Песма очију“ је лирски тренутак песникиње и оца. Овде сазнајемо о функцији прве написане песме: „Тада сам ишла ка једанаестој години и уплела у вितिце прву песму./ Она је била једнолична као бублање ратне локомотиве./ Али

је била за ослободиоце – али сам цветом затрпала оца.“ „Песма очију“ је комплементарна песми „Песма једне железничке чистачице“, јер садржи аутобиографске елементе. Песникиња је у споменутих тематским оквирима успела да објективно сагледа функцију уметности (у овом случају поезије) као и свој однос према поезији, писању и самом животу.

Последњи тематско-мотивски циклус у којем налазимо мотив песме, разликује се од претходно наведених по већем уделу субјективног доживљаја стварности. Овај корпус песама сачињавају: „Свим радним деоницама (1950)“, „Онима који не воле песме“, „Песма песама“, „Једна мала гимназијска песма“, „Срце“ и „Обичне речи“. Песма „Свим радним деоницама“ конструисана је на контрасту беспослице лирског субјекта и марљивости радника вршњака на радној акцији. Повод за њен настанак и обраду овог мотива јесте потреба да се песмом славе имена радника, иако је то могло бити још на Јастрепцу, у доколици: „ја нисам строфом тада славила ваша имена,/ јер ситом је човеку душа празна“. Емоција лирског „ја“ доминира и у другим песмама: „Ал сита сам својих песама“ („Песма песама“), „А мене задржава/ срце што захтева песму на себе налик.“ („Срце“), „и онда, тражи ме у песмама, љубавним као из кљуна,/ (јер свачије су песме на свету како било љубавне)“ („Обичне речи“).

Поема „Живот“ затвара збирку песама *Гимназијски тренутак*. Састоји се из седам нумерисаних делова. Овде је обрађена тема живота једне жене са јасном оквирном поруком да је живот сам по себи песма. Управо оно са чиме се читалац сретао у свим претходним песмама ове збирке. У поеми „Живот“ један стих доказује ову поруку, стих по којем је живот једне жене „песма изгрижена зубима“. Наративним елементима извршена је компарација и указано на јасну спрегу коју потенцира Гордана Тодоровић, а коју можемо показати шемом: Живот = Радост = Песма. Свака „повреда“ човековог права на пристојан живот, унижење је радости и песме.

У једном свом аутопоетичком параграфу, Гордана Тодоровић открива начела свог стварања:

Песма настаје у сусретима песника с људима. Она је највиши израз човековог осећања света. Песма опева такве појаве, личности, средине које се симболично могу изрећи. Песма опевава узвишене. Песникова личност

живи складом уметности, стварношћу која сва пева, истинитим, хуманим и узвишеним. [...] Песма је вечно присуство слободе.¹⁴

Видимо да за појам песме, Гордана Тодоровић везује појмове узвишености, истине, хуманости и слободе. Ради се о појмовима који су етичка категорија, али они за песникињу представљају оно што је уско повезано са естетским. Отуда у песми другачијег мотивског опредељења „Људска лепота“, Тодоровићева указује на оно што је идејни ниво њене збирке *Гимназијски тренутак*. Стиховима: „Лепо је оно што није ради дивљења“, „Лепа је смелост/ не изгубити себе у љигавом опстанку“ у песми „Људска лепота“, елиминисана је физичка лепота као естетска категорија и на њено место постављена духовна човекова лепота, човек као биће. Овакав приступ налазимо и у песми „Са Надом у нишком возу“:

Дубока девојка послератна,
која не зна пут у своју дубину,
и не зна колико је лепа за љубав,
[...]
нелепа девојка послератна
одрасла на по једном залогају,
мени је била врхунска висина лепоте.

У цитираним стиховима уочавамо један еуфемизам „нелепа“ који је замена за постојећи придев „ружна“ што је очигледан повод песникињи да и систем употребљених речи доведе до естетског нивоа и тиме стилизује своје стихове у складу са својим програмским опредељењем.

Лирски субјекат у *Гимназијском тренутку* у свим песмама је у првом лицу, сем у поеми „Живот“.

У књизи доминирају аутобиографски елементи те не чуди што на једном месту песникиња користи и своје име у стиховима, тачније именује лирски субјекат. Гордана Тодоровић као лирски субјекат „горда је Гордана“ („Песма песама“), она коју ван света „задржава/ срце што захтева песму на себе налик“ („Срце“), она која се „у росном собичку уцветала у песме“ („Ако то кога занима“). У ширем смислу, лирски субјекат је девојка, гимназијалка која пише песме тако

што их *налази* у сусрету са људима и *преузима* од њих. У песми „Песма једне железничке чистачице“, лирски субјекат је жена, железничка чистачица. Поред лирског субјекта, јавља се низ протагониста који су повод за настанак песама. Неки од њих су именовани попут Душанке, Наде и Паве, а неки су типови: радник, борац, ливац, чистачица. У поеми „Живот“, главни протагониста је жена изложена тешкој животној судбини.

Наративне елементе у *Гимназијском тренутку* налазимо у поеми „Живот“, али и у другим песмама ове збирке.

Поема „Живот“ подељена је на седам песама у којима се хронолошки нижу лирске слике из живота главног лика – жене. Сам наслов сугерише тему поеме, а то је живот. Дакле, читалац се сусреће са хронолошким приказом једног дела живота неименоване жене.

У првом делу приказано је детињство главне јунакиње поеме и дефинисан њен лик, „кћи баштована“ која расте „заједно са незараслим ранама“. Дате су лирске метафоричне слике њених очију, коже и усана: „Очи – роса о јесењу шуму обешена. [...] а од канџијања змијског сва је црнила. [...] Усна јој горко личи на трешњу згњечену.“ Дакле, након физичког портрета девојчице, у другом делу поеме прелази се на конкретизацију њеног духовног света: „мутно је хтела нешто од белих путева...“ Девојка са села постаје „служавка велеграда“. У трећем делу уводи се мотив љубави и лик мушкарца:

У измаглици убранци мајчине душице:
очи којима њене је очи умио.
Био је плави овчар туђих оваца,
па жандарм који је само свој живот убио.

У четвртом делу јавља се мотив породице, жена је „увезана ланцем од венчаног прстења“ и „златни вез је коса њене девојчице“. Пета поетска целина доноси мотив рата и губитак супруга: „Рат ју је стрељао мужевљевом смрћу безгробном“. Жена у улози самохране мајке у шестом делу поеме учлањује се у партију, да бисмо у следећем сазнали да је постала железничка радница која подноси тешкоће живота, сиромаштво и немоћ самохране мајке:

Возови као рафали планетског празника,

дим плавушасти са електричним звездама
и дечје руке обливане бонбонама
кроз тунел срца железничарке незнане.

На свечаности... седиште као узглавље,
а свила зајмљена – на првине жмарцима...
На радилишту... ногом под каменим одроном,
а никад није усне у речи бацила...

Слика сиромаштва продубљена је емотивним доживљајем лирског субјекта: „Сваки је плач од суза већи, да засузи/ што у страћари она и кћи још рањаре...“. Поемом је обухваћен један део живота жене, до оне ситуације која је позната лирском субјекту.

Друге песме из збирке које садрже наративне елементе комплементарне су поступку низања слика који налазимо у поеми. Комплементарност се огледа и у лику протагониста, али и у самој теми која је узета за песму – живот. Овде можемо навести наслове: „Душанки из мог разреда“, „Песма једне железничке чистачице“, „Радница која би писала“, „Песма против самоубиства“, „Оно због чега плачем“, „Песма очију“ и „Ако то кога занима“. У свим овим песмама кроз лирске слике приказано је страдање и тежак живот људи, некада именованих, као што је Душанка, а некада само одређених својом улогом: железничка чистачица, радница, „сусед, старац, отац партизанке“, „млађанка“, жандарм и други.

IV

Стихове песама *Гимназијског тренутка* одликује различит метар. У песми „Песма једне железничке чистачице“ налазимо стихове који се састоје од само једне речи („Здраво!“) или од речце и показне заменице („Не то.“). Већи је број песама које садрже дуге стихове: „Песма једне железничке чистачице“, „Поздрав у писму“, „Одговор борцу“, „Нежност“, „Песма мог дисања“, „Песма против самоубиства“, „Песма очију“, „Ако то кога занима“, „Моје пролеће“, „Војник“ и „Обичне речи“. У овим песмама налазимо стихове дуже од двадесет слогова. Неки примери су:

„Здраво, сневано сунце (за тобом ми у црном детињству коса оседе).“

(„Песма једне железничке чистачице“)

„шта да дам твојим рукама из овог света лепог ко очи“

(„Поздрав у писму“)

„старац је први јелове торњеве ставио на сунчана звона града“

(„Песма мог дусања“)

„Можда сам јој рекла зашто моја љубав има косу од јоргована.“

(„Песма очију“)

До петнаест слогова у стиховима налазимо у песмама: „Душанки из мог разреда“, „Са Надом у нишком возу“, „Ви, са којима чекам септембар...“, „Човек је моја мајка“, „Радница која би писала“, „Сусрет“, „Даљина и још једна година“, „Оно због чега плачем“, „Свим радним деоницама“, „Онима који не воле песме“, „Песма песама“, „Једна мала гимназијска песма“, „Срце“, „Људска лепота“, поеме „Живот“. У стиховима ових песама доминира дванаестерац, а осмерац и десетерац налазимо у песмама „Песма песама“ и „Онима који не воле песме“. У поеме „Живот“ стихови се крећу од дванаестерца до петнаестерца.

Песме се састоје из различитог броја строфа које су најчешће терцине или катрени, али се јављају и строфе са више стихова.¹⁵ У песмама у којима се јављају стихови дужи од петнаестерца, строфе су најчешће терцине, док су у оним где се јављају стихови краћи од петнаестерца, строфе најчешће катрени. Број строфа у песмама креће се од једне до десет. С обзиром на то да у овим песмама налазимо праве катрене, јавља се и рима и то обгрљена и укрштена. Но у многим песмама рима није правилна. У многим песмама риме нема или се одступа од ње, римују се први и последњи стих катрена, а унутрашњи се не римују. На пример:

Волим и саму љубав према онима,
који нису хлебоједи обични;
чије се лице ваља непоновљиво
оштрим мислима, нежним сновима.

(„Душанки из мог разреда“)

V

Гордана Тодоровић је била склона осмишљавању нових речи што упућује на то колико је језик био важан за ову песникињу и уједно се уклапа у њен програмски систем вредновања песме која мора на посебан начин да искаже оно о чему обичан човек ћути. Самим тим, главна функција неологизама јесте стилизација песничког језика и замена за „неадекватан“ израз који већ постоји.

Број кованица које се појављују у *Гимназијском тренутку*, минималан је у односу на друге збирке песама Гордане Тодоровић:¹⁶ *безбиље* (Ко њиву *безбиље* боли неурађено/ девојку младост од радости далеке), *виткуша* (Једном су пространства рођена *ззеленкала*, *виткуша* плава, ледом окована звала их.), *доземље* (Ако то кога занима, официрка је младила у *доземљу* засутом везовима), *ззеленкао* (Једном су пространства рођена *ззеленкала*), *згроздавање* (колико слободног *згроздавања* снова/ у видљивом срцу њеном), *лепотовати* (Ја имам лепших песама... како ми отац младићем *лепотовао*), *међуочје* (Трчећи да мајка *међуочје* љуби/ Видех [...] како човек човека уби), *мрштина* (Ево: под *мрштинама* маторим седамдесет година), *обзвездан* (Колико топлоте у *обзвезданој* земљи/ од трунке сунца здвојене са зеном), *одвоспособити се* (Отићи, [...]/ У бригаду, где се од свега/ *Одвоспособиш* за живљење), *омеденити* (Живот је ничим није *омеденио*./ На истој грани смо – цвет и пахуљица...), *оцвалак* (Ал сита сам својих песама/ ко ветар *оцвалака*.), *принедрити* (*Принедрила* ме за утеху мајка), *славујање* (Колико цигала за спрат са ког једва/ чујеш *славујање* виолине лудо!), *сунчевље* (Ја имам лепших песама... како ми мајка девојком/ у кошуљи је послата у свет по хлеб и *сунчевље*), *сусретник* („Паво, слепа девојко,/ Шта да дам твојим рукама из овог света лепог ко очи,/ Кад се руке обисну око ствари као огрлице/ И све *сусретнике* вајају наново из твог срца“).

У свим овде наведеним стиховима неологизми имају своје место и њихова функција је максимално *црпљење* значења употребљеног корена речи или целе речи од које настају у спрези са значењем речи у чијем се окружењу налазе.

Проблем настанка и функције неологизама у поезији Гордане Тодоровић остаје отворен за нова испитивања која би могла да резултирају одређењем места песничког дела Гордане Тодоровић и у неовизантизму српске поезије друге половине XX века уколико би се преиспитао начин грађења неологизама те

пронашла веза између „модерног барока“ Гордане Тодоровић и њеног грађења речи у духу црквенословенског и народног језика из периода византизма.

VI

Располажући данас већином раније недоступног материјала из књижевног живота Гордане Тодоровић, који се налазио у рукописној и другој архивској грађи, јасније сагледавамо њен песнички опус у којем препознајемо три фазе рада: уводну/ почетну (*Гимназијски тренутак*), средњу/прелазну (*Сунце и Срце завичаја*) и последњу/зрелу (*Поносно класје, Цркути јутара, Живети због песме*, рукописна и књижевна заоставштина у: *Сабрана дела*, II том), на основу којих увиђамо да седамдесетих година XX века песникиња даје највећи део себе поезији и из тог периода датира две трећине њених песама.

Гимназијски тренутак је збирка којом Гордана Тодоровић улази у српску поезију овенчана *Бранковом наградом* (1955). Ова збирка је репрезентативни пример преласка из соцреализма и ране поезије Другог светског рата у неосимболизам и певање нове генерације рођених тридесетих година XX века. Својим првенцем Тодоровићева је отворила врата младој поезији нових женских гласова и све до своје смрти остала је на висини наших најзначајнијих неосимболиста. Уз песничке другове Бранка Миљковића, Васка Попу, Ивана В. Лалића, Миодрага Павловића, Стевана Раичковића и Борислава Радовића, песникиња Гордана Р. Тодоровић обележила је један период српске књижевности остављајући дело које до данас није довољно читано нити тумачено. Покушај одгонетања загонетке *Гимназијског тренутка* у овом раду корак је ка новим читањима и тумачењима песничког дела ове заборављене српске песникиње.

¹ Танасије Младеновић, „Поезија речи и реч поезије“, *Политика*, Београд, 18. јун 1954.

² С(теван) Р(аичковић), „Четири пјесничка покушаја“, *Ослобођење*, Сарајево, 29. мај 1954, (стр. 4).

³ Године 1954. када је објављен квартет младих, *Бранкова награда* додељена је Васку Попи за збирку песама *Кора* која је објављена годину дана раније такође у *Новом поколењу*.

⁴ Предраг Палавестра, „Тодоровић“/ „Квартет“, *Млада култура*, бр. 27–28, Београд, мај–јун, 1954, (стр. 2).

⁵ Борислав Михаиловић Михиз, „Четири нова гласа“, *НИН*, год IV, бр. 175, Београд, 9. мај 1954.

⁶ *Исто*.

⁷ Више у: Видосав Петровић, *Бранко Миљковић или песнички узлет*, Ниш, 2001.

⁸ Миодраг Максимовић, „Две збирке поезије“, *Књижевне новине*, Београд, 24. јун 1954.

⁹ Зоран Мишић, *Критика песничког искуства*, СКЗ, Београд, 1976, стр. 143.

¹⁰ Стеван Раичковић, *Нав. дело*.

¹¹ Драгиша Витошевић, „О Гордани Тодоровић“, *Млада култура*, бр. 30, 7. октобар 1954, (стр. 4).

¹² Борислав Михаиловић, *Нав. дело*.

¹³ Све наводе стихова у овом поглављу, доносимо према издању: Гордана Тодоровић, *Гимназијски тренутак*, Ново поколење, Београд, 1954.

¹⁴ Гордана Тодоровић, „О песни“, *Књижевне новине*, година XXI, бр. 362, 1969, стр. 11.

¹⁵ Преглед песама и строфа: „Душанки из мог разреда“, 5 строфа, катрени, „Са Надом у нишком возу“, 5 строфа, терцине, „Песма једне железничке чистачице, 8 строфа, терцине, „Поздрав у писму“, 3 строфе, секстине, „Ви са којима чекам септембар, ви, са којима чекам јуни“, 2 строфе, тринаестостих, „Човек је моја мајка“, 4 строфе, катрени, „Радница која би писала“, 7 строфа, катрени, „Сусрет“, 4 строфе, катрени, „Одговор борцу“, 5 строфа, катрени, „Даљина и још једна година“, 2 строфе, прва строфа 16, друга строфа 18, „Оно због чега плачем“, 4 строфе, катрени, „Нежност“, 7 строфа, катрени, „Песма мог дисања“, 8 строфа, терцине, „Песма против самоубиства“, 9 строфа, терцине, „Песма очију“, 10 строфа, терцине, „Свим радним деоницама“, 6 строфа, катрени, „Ако то кога занима“, 7 строфа, катрени и квинте, „Моје пролеће“, 3 строфе, катрени, „Онима који не воле песме“, 4 строфе, катрени, „Песма песама“, једна строфа, 28 стихова, „Војник“, песма је астрофична оњегинска строфа, 14 стихова, „Једна мала гимназијска песма“, 3 строфе, катрени, „Срце“, 3 строфе, катрени, „Обичне речи“, једна строфа, 16 стихова, „Људска лепота“, 2 строфе, осмостихови октаве, Поема „Живот“, седам песама од по три строфе, катрени.

¹⁶ Списак неологизама доносимо према: Недељко Богдановић, *Поетски речник Гордане Тодоровић*, Београд, 2011.

Литература

Извори:

Богдановић, Недељко, *Поетски речник Гордане Тодоровић*, Београд, 2011.

Тодоровић, Гордана, *Гимназијски тренутак*, Ново поколење, Београд, 1954.

Тодоровић, Гордана, „О песни“, *Књижевне новине*, година XXI, бр. 362, 1969, стр. 11.

Цитирана литература:

Витошевић, Драгиша, „О Гордани Тодоровић“, *Млада култура*, Београд, бр. 30, 7. октобар 1954, стр. 4.

Максимовић, Миодраг, „Две збирке поезије“, *Књижевне новине*, Београд, 24. јун 1954.

Михаиловић Михиз, Борислав, „Четири нова гласа“, *НИН*, год IV, бр. 175, Београд, 9. мај 1954.

Мишић, Зоран, *Критика песничког искуства*, СКЗ, Београд, 1976, стр. 143.

Младеновић, Танасије, „Поезија речи и реч поезије“, *Политика*, Београд, 18. јун 1954.

Палавестра, Предраг, „Тодоровић“/ „Квартет“, *Млада култура*, бр. 27–28, Београд, мај–јун, 1954, стр. 2.

Р(аичковић), С(теван), „Четири пјесничка покушаја“, *Ослобођење*, Сарајево,
29. мај 1954, стр. 4.

Gordana R. Todorović's *High-School Moment*

High-School Moment (Gimnazijski trenutak) is the first collection of poems by Gordana R. Todorović (1933–1979), a forgotten Serbian woman poet who wrote in the period of neo-symbolism and neo-Byzantinism, leaving behind three hundred poems and a thousand neologisms. The collection was published in 1954, by the publishing house *Novo pokolenje*, and the following year it received *Branko's Prize*. By inspecting the reception of this work at the time of its creation and conducting a (post) structuralist analysis of the collection, by defining the scope of its themes and motifs, its lyric subject, verse, stanza and rhyme, and by dealing with its neologisms, this paper re-examines the emergence of *High-School Moment* in Serbian poetry – the significance and value of this collection in the opus of Gordana R. Todorović and in the history of Serbian literature.

Keywords: Gordana R. Todorović, *High-School Moment*, reception, structure, neologisms